

מדקדוקי ירושלמי

מאת

י. נ. אפשטיין

א. כ"י ליידן

למימי רז"פ (מבוא הירושלמי, קמ"ב ב'—קמ"ג א') זלזלו לגמרי בערכו של כ"י ליידן לתיקון נוסחאות הירושלמי, מכיון שהירושלמי ד"ו מסכים עם כ"י זה, או ביתר דיוק: מכיון שעל-פי כ"י זה נדפס ד"ו⁽¹⁾, על כן חשבו שאין לכ"י ליידן כל ערך, אבל לא שמו לב לעובדא, שד"ו נדפס מכ"י ליידן המוגה על-ידי המגיה בדפוס וויניציא, ש-הכין את עיקר כתב-היד, העתקת הרב ר' יחיאל בר' יקותיאל הרומי, בשביל ד"ו, והגיהו על-פי כ"י אחרים (חתימת המגיהים בסוף נדה). אבל גם משיקול-דעתו, והרבה מתקוניו הם תיקונים-שיבושים וטעויות. וד"ו נדפס על-פי כ"י זה המוגה על מחקיו וגליונותיו של המגיה, שלא תמיד השלימם במקומם הנכון ולא תמיד השלים את כל החסרון, ועל הוספותיו (מכ"י אחרים או מדעתו), שלא תמיד הן נכונות. וזה לי עשר שנים (מיום שזכיתי לראות כ"י זה ולהשתמש בו), שאני מבליט בכל הזדמנות⁽²⁾ את ערכו של כ"י ליידן לתיקון נוסחאות הירושלמי, ושעוד הרבה והרבה דברים אפשר ללמוד ממנו ושהרבה נוסחאות טובות ישנן בו, שתיקנן ושיבשן המגיה, ושאיפילו מגוף כתב-היד שלא הוגה השמיטו לפעמים מדפיסי ד"ו מימרות⁽³⁾ ומשפטים⁽⁴⁾, וגם טעו לפעמים בקריאת כתב-היד ואפילו בהגהות המגיה שלהם.

(1) אין כל ספק בזה, שד"ו נדפס על-פי כ"י זה, כדעתו של שטיינשניידר, Catalogus, 342, מפני שכולו מתאים לצורתו של כ"י זה עכשיו, אחרי שהוגה, על הנהגותיו וגליונותיו; ותשובותיו של הרז"פ (קמ"ג ע"א ובהערה) אינן נכונות, שאין בד"ו דבר שאינו או בגוף כה"י או בגליונותיו. ולא עוד אלא שרשומים בכ"ל אפילו סימני הגליונות שנעשו ע"י המסדרים בד"ה ולפעמים שינו את מקום הסימן והעבירו אותו למקום אחר וזה גרם לשורות כפולות (עי' אהצ"ו לתרומות דף מ"א רע"א, עמ' 12 ועי' אהצ"ו פסח' 101). ואם ישנן טעויות בד"ו שאינן בכ"י, הלא זה רגיל ושכיח בכל ספר וספר שנדפס, אפילו אם נדפס מכ"י המחבר.

(2) פירוש הגאונים, ברלין תרפ"ד, עמ' 118 הערה 21, עמ' 25 הערה 15; ידיעות המכון למדעי היהדות, חו' ב', תרפ"ה, עמ' 6 (המשניות שלפני הפרק), עמ' 12 הערה 1 (גליון שנוסף ע"פ הכבלי), עמ' 16 הערה 1; השלוח תרפ"ה, 402 הערה 8; אוצר הגאונים, ברכת. תרפ"ה, ח"ב עמ' 28 הערה ח' (גליון שנוסף); תרביץ ש"א, תר"ץ, ס"ב, 126 (מאמר שחסר בדפוס); ש"ג, 110 (קילקול גדול של המגיה); כמה פעמים במאמרי "לשרידי הירושלמי", תרביץ ש"ג, 16, 19, 24, 21 (חלוקת ההלכות שבכ"ל וד"ו), 23 18 (חסרון שנשלם בחלקו) 123, 128, 21, 26, 130, 10, 238³ (פיסקא שנוספה בטעות), 239 15—16, 240 8, 16, 241 22—28 (גליון שנוסף ע"פ ויק"ר), 244 13, 17 (פיסקא שנוספה בטעות), 17—18, 245 4, 246 1; לוה IV, Flora, עמ' 571 למעלה (מאמר שחסר בדפוס).

(3) תרביץ ש"א, 126, ועי' להלן. (4) ידיעות המכון, שם עמ' 16 הערה X, ועי' להלן.

כאן אני עתיד לתת קצת דוגמאות מסויימות, עד כמה שאפשר לפי העניינים, שלא בסדר הירושלמי, אלא מאשר יעלה המזלג¹).

א. תיקוני אותיות ומלים, טעויות-המגיה וטעויות-הדפוס²

1. ברכות פ"א, ג' ר"ע:א: כ"י דמר ר' זעירא תנאי אחוי דרב חייא בר אשיא ודרב אבא בר חנה הקורא עם אנשי משמר לא יצא כי משכימין היו – בכ"ל וכ"י: תנא, וכן רש"ס; במלחמות. ברכות פ"א רמז ב': תני אחוה דרב חייא בר אשי (אשי' גם רש"ס).

המפרשים וגם הרז"פ, מבוא עמ' ע"ט והלוי, דה"ר, ח"ב 245, שגו בפירוש הירוש', המציאו שם חדש: זעירא תנאי, ונדחקו למצוא אפשרות כזו, שזעירא היה יכול להיות גם אחיו של רב חייא בר אשי וגם אחיו של רב אבא בר חנה. אבל נוסח כ"י הוא הנכון: תנא (תני') אחוי (אחוה) דרב חייא בר אשי וכו'; כלומר: אחוה שנה (בברייתא שלו) מימרא של רב חייא בר אשי (רבו של ר' זירא)³ ושל רבה בר חנה⁴.

אחוה זה שצ"פ הוא, אחוה (אחוא, אחייא) בן ר' זעירא בירוש', אהבה בן ר' זירא בבבלי, ששנה ברייתות: תני אהבה בריה דר' זירא, בכ"מ בבבלי (ר"ה כ"ט א', נדרים ל"ב א' ועירובין צ"ו ב') וכמה מהם שנאם על-פי אביו (ר"ה ל' ע"ב ועירובין צ"ו ב').

הצורה "אחוי", נמצאת בשם התנא אלעזר בן אחוי (אחוי, אחוי, אחבי), ת"כ ויקרא פרק ב' י"ג (הו' רמ"ש, 38 ועי' שם בהערות), ב"ר פצ"ח ג' (הו' תיאודור-אלבק, 1252).

תני ר' פלוני דר' פלוני רגיל בירוש' במובן: ר' פלוני שנה ברייתא או מימרא של ר' פלוני, ירוש' נדה פ"ג, נ' ע"ד: תנא ר' חנין דשמואל, כתובות פ"ז, ל"א ע"ג: בהיידא מתניתא בר' חנין דשמואל = תני ר' חנין בשם ר' שמואל (שם), פסחי פ"ז, ל"ג ע"ב: תני ר' יודה בר פזי דבר קפרא, ביצה פ"ג, ס"ב ע"ג: תנה ר' יעקב בר אביי דבר דליה, פ"א פ"ז, כ' ע"ב (מע"ש פ"ה, נ"ו ע"א): תני (שרידי: תנה) רבי אייבו בר נגרי קומי ר' לא דרבי ישמעאל אם וכו', וכאן טעה הרש"ס, ואחריו לונץ, והגיה: תני דבי ר' ישמעאל אם; פ"א פ"א, ט"ו סע"ג (קידושין פ"א, ס"א ע"ב): מילתא דר' חייא בר ווא [פליגא דר' חייא בר ווא] אמר⁵ תנא רבי יודן בן

(1) מה שהעירוני עליו כבר במקום אחר איני מכניס כאן.

(2) "כ"ל" סתם הוא גוף כה"י; "ע"א" = על ידי אחי, הן הגהות המגיה; "ע"ב" = על ידי ב', הגהות המגיה השני (עי' רז"פ, מברא דף קמ"ג א), ש"תיקן" לפעמים גם הגהות המגיה הראשון – רטנר מוסר לפעמים באהצ"ו (על-פי ידיעות שקיבל מאת הח' זליגמן באמ"ד) נוסחאות כ"ל, אבל לא תמיד בדיוק – "כ"י" = כ"י רומי (בידי צילומים של שלמים של כ"ל וכ"ר).

(3) שבת קמ"ה א', קל"ח א' וירוש' שם, פ"ז, י' ע"ב, ועוד.

(4) ועי' שבת נ' ע"א: תנא רבה בב"ח קמיה דרב.

(5) בקידושין: פליגא דמר ר' חייא בר בא תנא, וכ"ה בכ"ר כאן.

דורתי¹) דרבי שמעון בן יוחי (היא²) דתני ר' שמעון בן יוחי (אומר³) גדול וכו', כלומר: ר' יודן בן דורתי שנה ברייתא דרשב"י. ובפסיקתא ר' פי' כ"ג מפורש: ר' יהודא בר דורתי⁴) בעא (קרי: תנא) קומי ר' חייא בר אבא הדא דאמר רשב"י גדול וכו' (ושגה בו רמא"ש במ"ע שם). ובחלה פ"ב, נ"ח ע"ג: ר' יונה כדעתיה דר' יונה תני דרבי שמעון בן יוחי (ר' יהושע בן לוי תני דרבי שמעון בן יוחי דתני דבי שמעון בן יוחי) רבי טרפון אומר וכו', כלומר שנה ברייתא של רשב"י. כל מה שהקפתי לא היה לפני הרשב"א בשו"ת ח"א סי' תס"ד, והוא העתיק: תני ברבי רבי שמעון בן יוחאי ר' טרפון אומ', ולפני הרא"ש, בשו"ת כלל ב' סי' י"ד ובפי' הרא"ש לחלה פ"ב מ"ב ובה' חלה שלו, והוא מעתיק: ברבי שמעון בן יוחי ר' טרפון אומר (ובאהצ"י שלא בדקוק)⁵.

בריייתא זו ששנה אחוה מובאה בבבלי יומא ל"ז ב' סתם (מתיבי), וחציה השני על אנשי מעמד, מובא גם בירוש' להלן, ג' ע"ג, בשם ברייתא סתם: תני הקורא עם אנשי מעמד לא יצא כי מאחרי' היו. דומה לזה מביא הבבלי שבת צ"ה א' כבריייתא את המימרא המובאה בירוש' תרומות פ"ב, מ"א ע"ג (שבת פ"ג, ה' ע"ג, פס"ו, ט"ו ע"ב) בשם ר' ירמיה ר' זעירא בשם ר' חייא בר אשי, וכאלה הרבה.

ר' זעירא שלנו הוא איפוא סתם ר' זעירא, ר' זירא אבי אחוה — אהבה.

2. ברכות פ"ב, ד' רע"ג: רב אמ' קורא את שמע ולובש את תפיליו ומתפלל. מתנייתא רב פליגא עליו הרי שהיה עסוק עם המת בקבר והגיע עונת ק"ש הרי זה פורש למקום טהרה ולובש תפילין וקורא את שמע ומתפלל. — בכ"ר: מתנייתא אר"ב פליגא (וליתא "עילוי"), רש"ס: מתנייתא פליגא עליו דרב, וזו הגהת רש"ס היא, כי הרגיל בירוש' תמיד הוא: מתנייתא פליגא על פלוני (למשל כלאים פ"ט, ל"ב א' כמה פעמים, והרבה כאלה). אבל הנוסח העיקרי נמצא בכ"ר: מתנייתא דרב פליגא עליו, ועי"א הוגהה אות ד ונעשה א (כנו' כ"ר), אלא שהמסדרים בד"ו לא הבינו הגהה זו וחשבו שהאות נמחקה.

ונוסח כ"ר הוא הנכון, ופירושו: משנת רב⁶ חולקת עליו, חולקת על המימרא שלו. וכיו"ב אצל שמואל, בירוש' עירובין פ"ז, כ"ד רע"א: מילתיה דשמואל אמרה וכו' מתנייתא דשמואל פליגא עליו (ועי' להלן בס"י 3), ובבבלי, שבת נ"ד א' :

(1) בקידוש בטעות: ברתיה.

(2) "היא" ליתא בכ"ר גם בפסוק (ותלוי עי"א, ואיתא בכ"ר), כשם שאינו בקידוש.

(3) בקידוש ליתא. אבל גם "דתני רשב"י", נראה שנוסף בטעות.

(4) ר' יונה כשונה ברייתות, בבלי כתובות כ"ב א' (תני), ועי' ירוש' תרומות פ"ו, מ"ד ע"ד: א"ר יונה ולמה לא שמע לה מן הדא דתני רשב"י וכו', ר"ה פ"א, נ"ו ע"ד: תנא ר' יונה קומי ר' ירמיה ר' ישמעאל ור"ע (ז"א ששנה ברייתא שבה נחלקו ר' ישמעאל ור"ע), חלה פ"א, נ"ז ע"א (פסח' פ"ב, כ"ט ע"ב): ר' יוסי בשם ר' שמעון תני ר' ישמעאל בן (כלו' וכן תני ר' ישמעאל), ר' יונה ר' זעירא רשב"ל בשם ר' ישמעאל וכו'. בדמאי רפ"ב, כ"ג ע"ב בכ"ר: תני ר' יונה (או') צריך להדיעו (ונמ' עי"א; "או" מיותר בכל אופן).

(5) "כתובות דבית רב" בירוש' כתובות פ"ב, כ"ו רע"ג ונתניי דבית רב, נדרים רפ"ב, ל"ז א', ומדרש

תהל' ק"ד כ"ב (משניות — דרב).

אמר שמואל וכו' והא תנא דבי שמואל וכו', ביצה כ"ט א': ושמואל אמר וכו' והא תנא דבי שמואל וכו'.

ברייטא זו מוסר האמורא ר' יוסי¹ בירוש' מו"ק פ"ג, פ"ג רע"א. כברייטא סתם (נשמענה מן הדא), ובבבלי ברכות י"ד ב' אמרו: רב משי ידיה וקרא ק"ש ואנח תפילין וצלי. והיכי עבד הכי והתניא² החופר כוך למת בקבר פטור מק"ש וכו' הגיע זמן ק"ש עולה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל. זו ברייתא דומה לברייטא דשמחות פ"ג ד': העושה כוך בקבר והגיע זמן המקרא לא יקרא ולא יתפלל אלא (כל זה ליתא בכ"י א"פ. היגר 202) פורש למקום טהרה וקורא ומתפלל³ ואח"כ נכנס, וזו של שמחות דומה לברייטא דרב רק בלשון "פורש למקום טהרה". את "משנת רב" לא ידעו כנראה הבבלים, "ברייטא לא שמיע להו".

3. שבת פ"א, ג' ע"ב: שמואל אמ' לא שנו אלא אחד, הא שנים מאחר שהן יכולין למחות זה על ידי זה מותר. מתניתין (!) פליגא עלוי אחד הנר שהוא יכול להטותו ואחד הנר שאינו יכול להטותו.

בכ"ל: מתני' (= מתניתא) דשמואל פליגא עלוי, ונמ' ע"א. אבל נ' כ"ל העיקר⁴; כלומר: משנת שמואל (תני שמואל, "תנא דבי שמואל") חולקת על מימרת שמואל, כבירוש' עירובין (ע' לעיל סי' 2); שמן הברייטא דשמואל אפשר להוציא, שאפילו בשעה שיכולים לעכב על הטייתו אסור לקרוא. בבבלי י"ב ב': הא תרי שפיר דמי והתניא לא אחד ולא שנים אמר ר' אלעזר ל"ק וכו', אבל דברי ר"א שבירוש' להלן שונים, ואינם כלל תירוץ לקושיא זו (באו"ז נשמט מן "אפילו" עד "אפילו" ובאח"כ לא דק).

4. פ"א פ"א, ט"ז א': תני ר' נחמיה שלא תהא כרוכל הזה וכו' — בכ"ל: תני ר' חייא נחמיה, ד"א שהסופר עצמו מחק "חייא" וכתב אחריו "נחמיה". אבל "סעות" זו אינה בוודאי סעות אלא הגהת הסופר (אע"פ שגם בכ"ר ורש"ס: נחמיה), שהגיה הרבה מדעתו (חתימת הסופר), והנכון: תני ר' חייא שלא וכו', כי הדברים נשנו בספרא קדושים פ"ד ה' סתם, ואחריהם דברי ר' נחמיה: ד"א שלא תהיה כרוכל שהוא מטעין דברים והולך. אמר ר' נחמיה כך הוא מנהגן של דיינים וכו' (ועי' גם בבלי סנהד' ל' ע"א). אלא שזהו סתם ספרא, שהובא כ"פ בירוש' ומדרשים בשם "תני ר' חייא" (ע' מלבי"ם בהקדמתו, והופמן, איינלייטונג, 22–23).

5. שבת פ"ב, ד' ע"ב: וחכמים מתירין בכל השמנים. בשמן פקועות — בכ"ל: תני בשמן פקועות (ונמ' "תני" ע"א⁵). והוא הנוסח העיקרי; כלומר: ברייתא אחת שונה גם: בשמן פקועות. זאת אומרת איפוא, כי "בשמן פקועות" שבנוסחאות שלנו אינה

(1) ע' ירוש' שבת פ"ט י"ב ע"א: אמר ר' יוסה כל שעה הוה ר' זעירא רבי אמר לי תני מתניתך ולא עוד וכו' (תוס' שבת פט"ו ד'), וכן יבמות פ"ט י' ע"א: הוה רבי אילה אמר לי תני מתניתך יורשה וכו' (תוס' יבמות פ"ב ד'). ועי' פסח פ"ד, ל"א ע"ב: ר' יוסה אמר ר' זעירא ר' לא וכו' (ע' תוס' פ"ד י"ט ובבלי ב"ר א'). ר' זעירא רבו הוא שהביא בכתובות שם "כתובות דבית רב".

(2) ב"ב ושמ"ק: מיתבי.

(3) "תפילין" לא נזכר, ועי' בה"ג שם. (4) באו"ז ח"ב סי' ל"ב: מתני' פליג עלוי דשמואל!

(5) בשרידי הירוש', 72: ... בשמן שמשמין בשמן אגוזין ... פקועות. ואפשר שנוסחת הקסע ככ"ל.

מגוף המשנה, אלא ברייתא היא, שנוספה בנוסחאות המשנה (והוספות מאוחרות כאלה רבות)⁽¹⁾. ואמנם "בשמן פקועות" מפסיק במשנה בין "בשמן דגים" לבין "בעיטרן", והיה לו לתנא לשנות: בשמן צנונות בשמן פקועות (צמחים אצל צמחים!) בשמן דגים בעיטרן ובנפט, אלא שאינו מעיקר המשנה, ומשנתנו שונה זוהי זוגי: שומשמן ואגוזים, צנונות ודגים, עיטרן ונפט.

הברייתא היא בתוס' פ"ב ג' ד' (אחרי דברי ר' יוחנן בן נורי שהובאו להלן בירוש'): ומדליקין (ב"י לונדון: ואין מדליקין) בשמן פקועות ובנפט ר' שמעון שזורי אומר מדליקין בשמן דגים ובעיטרן. ובבבלי כ"ו א' המחלוקת מוחלפת: ומדליקין בשמן דגים ובעיטרן רש"ז אומר מדליקין (דפו') שונציו: אין מדליקין, ועי' תוס' שם) בשמן פקועות ובנפט. ובנוגע לעיטרן אומר ר' ישמעאל במשנה: אין מדליקין בעיטרן, וחכמים שחולקים כוללים גם עיטרן. אבל בדברי ריב"ז שבברייתא (תוס' שם ג' ירוש' שם, בבלי כ"ו א'), שהוא "חכמים" של משנתנו, נזכרו רק: שמן שומשמן, שמן אגוזים, שמן צנונות, ולנוסח הבבלי ברייתא זו גם נפט (לאנשי קפודיקא; בתוס' ובירוש' אין "אלא נפט"). ובירוש' שם: אית תניי תני מדליקין בנפט. אית תניי תני אין מדליקין בנפט (ורב חסדא מפרש ברייתא אחרונה בנפט לבן, ועי' בבלי שם). הירוש' גרס איפוא בברייתא דלעיל: ומדליקין בשמן פקועות ובנפט, כנוסח התוס', ו"אית תניי" הראשון הוא ת"ק והאחרון רש"ז.

רבי הוסיף איפוא "שמן דגים" ו"נפט", מתוך המחלוקת המאוחרת (ולנו' הבבלי כלולה "נפט" בדברי ריב"ז), אבל לא "שמן פקועות".

6. כיוצא בו גם בירוש' שקלים פ"ח, נ"א ע"ב: בשמוני' ושת' ריבוא (כ"י מ': ריבוא, ועי' ד"ס) היתה נעשית — בכ"ל: תני בשמונים וכו' (ונמ' "תני" עי"א). זאת אומרת שזו ברייתא היא, שנוספה במשניות, אע"פ שהיתה כבר במשנה שלפני הבבלי חולין צ' ע"ב (וישנן כמה דוגמאות להוספות ממין זה). ולשון "בשמונים" ולא "ובשמונים" מוכיח גם כן, שאין זו פיסקא של המשנה אלא ברייתא, ודברי שמואל שאחריה: גזומא (גזומא), מוסבים בכל-אופן על הסיפא "ושלש מאות כהנים מטבילין אותה", כפי' רש"י שם ושאר המפרשים.

7. תענית פ"ב (סוף הי"ד), ס"ו סע"א, אחרי הלכה כסתם, נמצא בכ"ל עוד:

מודה ר' יוסה בשבע האחרונות (ונמ' עי"א).

בקטע זה נשתמר לנו מאמר ירושלמי שהוא חשוב לנוסח המשנה. המאמר מוסב למשנה ט'⁽²⁾: ר' יוסי אומר כשם שאין הראשונות בחמישי כך לא שניות ולא אחרונות. המאמר נמחק עי"א, מפני שדברי הירוש' מתנגדים למשנה שבנוסחאות שלנו: ולא אחרונות.

(1) והארכתי בזה בספרי (כ"י) "מבוא לנוסח המשנה", בפרק "הוספות".

(2) כל הלכה י"ד מוסבה למ"ח (י"ד בירוש'), שכן יוצא מן ההקבלה בירוש' מגילה פ"א, ע' ע"ב — ע"ג, ומן הבבלי תענית י"ח סע"א. המפרשים נסמכו על הציון של הלכה "י"ד" וסידרו כאן מ"ט והמשיכו את הירוש' למ"ט, וכן שגה בזה ר"ש עיני במ"ש שם.

אבל גם ת"ק לא הזכיר שבע האחרונות, אלא אומר: ושלש שניות חמישי שני וחמישי, ומכאן נראה שבאחרונות אין מהלוקת ביניהם. ולא עוד אלא שגם הלשון אינו יפה, שת"ק אומר: שלש ראשונות – ושלש שניות, ומכיון שהאחרונות הן שבע לא היה השונה כולל אותם בלשון ר' יוסי יחד, אלא היה שונה: ולא שבע אחרונות, כמו במי.

על יסוד כל זה נראה ברור, כי -ולא אחרונות' שבנוסחאות, הוספה מאוחרת היא, ולא היתה במשנת הירוש'.

אפשר שכל הדברים: מודה וכו', הם ברייתא (וברייתא בלי ציון -תני', רגיל בירוש', וגם בבבלי¹). אבל רחוק בעיני לומר שהיא ברייתא חולקת על המשנה, כי ברייתא חולקת כזו לא היה הירוש' מביא בלי -תני', וכרגיל (אע"פ שישנם גם יוצאים מן הכלל) היה שואל: ימה ופליג', וכדומה².

הטעם הוא בוודאי, שאחרי שעברו כבר שלש ראשונות ושניות. הדבר ידוע וכבר הכינו צרכי אוכל לשבת³, ואין אנו חוששים להפקעת שערים. וביחוד מכיון שבשבע האחרונות -נועלין את החנויות', בוודאי מכינים להם. ואע"פ ששנינו -ובחמישי מותרין מפני כבוד השבת' (פ"א מ"ו), הנה הירוש' (סוף פ"א, ס"ד ע"ד) מסופק, אם אין פירוש -מותרין': פותח אחד ונועל אחד (-מטין'). בניגוד בבבלי (י"ד ב'), שפשט מברייתא ש-פותחין' את שניהם. ובמצב כזה אין אדם רגיל לסמוך על החנות ה-פתוחה'.

8. מעשר שני ריש פ"ה, נ"ה ע"ד: זונא שאל לרבי מה ניתני כרם רבעי או נטע רבעי. אמ' לון פקון שאלון לר' יצחק רובא וכו' נפקון ושאלון ליה. אמ' לון וכו' – בכיל: זוגא (ונתקן נ על הגרד). וכן העתיק במלאכת שלמה שם⁴, והוא העיקר. -זוג' של חכמים, התאומים יהודה וחזקיה בני ר' חייא, שאלו את רבי, כיצד עלינו לשנות במשנת מע"ש (פ"ה מ"א-מ"י), -כרם דבעי', או -נטע רבעי'; מפני שאביהם ר' חייא נחלק בזה עם ר' שמעון ברבי: חד תני כרם רבעי וחד תני נטע רבעי (ברכות ל"ה א'), והשיבם רבי: צאו ושאלו את ר' יצחק רובא שבדקתי לו כל המשנה, יצאו ושאלו אותו, ואמר להם שהמשניות ה-ראשונות' בפרק זה (מ"א-מ"ג) -כרם רבעי' וה-שניות' (מ"ד-מ"ה ומ"י) -נטע רבעי', כנוסח משנתנו, ז"א שפרק ה' זה תרי תנאי הוא.

(1) ברייתות שנשמטו בירוש' שלצו ע"י טעות – או זדון – סופרים ישנן וישנן, כמו בעירובין פ"ג כ"א ע"ב: פ"ט. רבי יהודה אומר אם היה אחד מהן כו'. רבי יהודה אומר רבי אליעזר אומר כו', אבל בשרי"ר, 99: הלכ'. ר' יודה אר' אם היה אחד מהם רגול ילך לו אצל [ר]גול שניהן רגילין למקום שירצה ילך, והיא תוס' פ"ד א', ונשמטה אחרי "רבי יהודה אומר" השני. ובב"ק רפ"ט, דף ו' ע"ד בשרי"ר 252: ר' (קרי: ת', תני?) [גזל צמר וליבנו] שלח וליבנו טביב (מטווי') וליב [נו פשתן וניקהו] משלם כשעת הגזילה. הכה את וכו', והיא תוס' ב"ק ריש פ"ה, וכאלה עוד.

(2) הרמב"ם פסק בפירושו כת"ק, וכן בה' תענית פ"א ופ"ג, לפי נוסח כ"ה, עי' מלאכת שלמה שם ומעשה רוקח לרמב"ם, ושנויי נוסחאות, פפד"מ תרנ"ה, ה' תענית פ"ב ה"ג.

(3) כפי' הגאונים, אוה"ב תענית ס' י"ט.

(4) "זוגא" מגיה גם רז"ף, מבוא ק"ה ע"ב וע"ז א', אבל מפרשו כשם ע"פ.

-זוגא" בא במובן זה גם במקום אחר. בירוש' נדה פ"ג, נ' ס"ג: אמר רבי בא רבי חייא רובא אול לדרומא שאלון ליה וכו'. אמר רבי ירמיה נפק זוגא לבר שאלון ליה ר' חמא אבוי דר' הושעיא ובר קפרא שתי עיניו טוחות מהו. אתא ושאל לרבי אמר ליה צא וכתוב להן אינו וולד, וזה מקביל לבבלי נדה כ"ד א': בני ר' חייא נפוק לקרייתא (= לבר')⁽¹⁾ אתו לקמיה דאבוהן וכו' אמרו לו פנים טוהות בא לידנו וטימאנוה, אמר להם צאו וטהרו מה שטמאתם. -זוגא" בירוש' נדה מקביל איפוא אל -בני ר' חייא בבבלי.

-זוג", -זוגא" במובן זוג של חכמים רגיל בבבלי, כמו בל כי האי זוגא (שבת ל"ד א' וש"נ), כי אתא זוגא דמן חדייב אתא ואיתי מתניתא וכו' (נדה כ"א ב')⁽²⁾, אין הלכה כאותו הזוג (יבמות ק"ה ב' ועוד).

ודוגמת השינוי מיחיד לרבים (שאל - פקון שאלון, נפקון ושאלון) שבירוש' מע"ש, נמצא גם במקומות אחרים, כמו בירוש' מ"ק פ"ג, פ"ב ע"א: זוג בא לפני ר' בשפם ובנסילת צפרנים והתיר להם ר', בבבלי שם י"ח א': זוג בא מחמתן לפני רבי ובקשו ממנו צפרנים והתיר להם, סנהד' י"ב א': זוג בא מרקת ותפשו נשר ובידם דברים וכו'.

וכבר מטעם השינוי מיחיד לרבים אי-אפשר לפרש -זוגא", כמו שפירשו הרז"פ, כשם עצם פרטי, אלא -זוג'⁽³⁾.

9. פסח' פ"א, כ"ז ע"ב: ר' ירמיה בעי בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהו צריכין בדיקה, מה צריכה ליה, שכן מכניסין לשם בשבתות ובראשי חודשים - בכ"ל: באבריות (ונמ' והוגה ע"א בגליון: בשבתות)⁽⁴⁾, וכ"ה אצל מהר"ם חלאווה פסח' ח' ע"ב ואצל ר' מנוח, הלכות חמץ פ"ב ו', ד' קושטא, ה' ע"ב⁽⁵⁾ ובאו"ז ח"ב ריש סי' תנ"ג⁽⁶⁾; אצל רנ"ג (תה"ג ליק סי' ק"ה) ובאו"ז ח"ב סי' כ"ג: בעבריות, בעיבריות⁽⁷⁾. והעיקר: באַבְרִיּוֹת, באל"ף, שכן הוא לשון הירושלמי, לשון הגליל (עירובין נ"ג ב'), ופירוש באבריות ובראשי חודשים: בעיבור השנה ובקידוש החודש (רנ"ג שם ואו"ז שם, ואחרים, עי' אהצ"ו), בסעודת עיבור השנה ובסעודת קידוש החודש, שלא היו עולין לה אלא בפת וקטניות (בבלי סנהד' ע' ע"ב, ועי' ירוש' שם פ"ה, כ"ו רע"ב)⁽⁸⁾.

ושם זה, ממש בצורה כזו, נמצא גם בארמית של הירוש', והוא: אַבְרִיּוֹת

(1) "לבר" היינו "לקרייתא" שבבבלי, כמו בירוש' ביצה פ"א, ס' ע"ג: יהודה בר' חייא נפק לברא שאלון ליה וכו', ובבבלי שם ט' ב': בני ר' חייא נפוק לקרייתא וכו'. גם בפירוש המקום הזה בירוש' שגה רז"פ, מבוא, ע"ז ע"א.

(2) כפי' רש"י ולא כשה"ד בערך זוגא הראשון ור"י פיק בגליון.

(3) רמזתי לפירושי זה בידיעות המכון, חו' ב', תרפ"ח, עמ' 21, וכל הענין בכלל ביררתי בספרי "מבוא לנוסח המשנה".

(4) נוסח כ"ל "נודע" כאן גם לרטנר באהצ"ו, אבל לא נתפרש.

(5) בשו"ת הרשב"ש סי' רע"ד: באבראות, ורטנר לא דק. (6) באהצ"ו בסעות: רנ"ג.

(7) ר"ן פסחים: בעיבוריות. (8) ועי' או"ז ח"ב סי' תנ"ג.

= "אבריות", "עיבורים". ירוש' ברכות פ"ו, י' ע"א (פסח' פ"ב, כ"ט ע"ג, שרידי הירוש', 23. 104): אמר רבי זעירא וכו' מן מה דאנן חמין רבנן רברביא עלון לאברייתא¹ ונסבין תורמסין ומברכין עליהן בורא פרי האדמה, כלומר עולים ל-עיבור' השנה, כפירוש שבגליון קטע הגניזה לפסחים (שרי"ר 104: עיבור)² וברוש' ברכות פ"ו, י' ע"ג: אמר ר' זעירא ויאות מן מה דאנן חמין רבנן סלקון לריש ירחא ואכלין ענבין ולא מברכין בסופה; "אברייתא" שבמאמרו הראשון של ר' זעירא מקביל איפוא לאבריות ו-יריש ירחא שבמאמרו השני ל-ראשי חדשים שבירוש' פסחים.

ולא זו בלבד, אלא שגם ב-עיבור' העיר (עירובין פ"ה מ"א) היו ששנו, לא רק בגליל אלא גם ביהודה (בבלי נ"ג ב'): מאברין, באלף, ופירשוה (ר') הושעיה בירוש' שם, כ"ב ע"ב, וסתם התלמוד בבבלי, שם נ"ג א', וירוש' שם): מוסיפין לה אבר. אבל חילוף זה, מעברין-מאברין, כחילוף עידיהן-אידיהן (בבלי ע"ז ב' ע"א וירוש' עירובין שם וש"נ)³, — מקורו בוודאי במבטא הגלילי, שהחליפו ע' בא'; הרי מפני זה שאלו את בני יהודה דדייקי לישנא: מאברין תנן או מעברין (עירובין שם). ו-מעברין — מאברין מפועל אחד ומקור אחד הם, במבטאים שונים, במבטאים שאחד מהם העיקר ואחד מהם עממי⁴.

וגם במקום "עיבור לעיר" (ספרי תצא פי' רכ"ט, אלא שכל הברייתא חסרה בכ"י רומי), "עיבור בין שתי עיירות", לנו' הברייתא שבבבלי סוכה ג' ע"ב (ועי' תוס' שם), אנו מוצאים באותה הברייתא, בירוש' מעשרות פ"ג, נ' ע"ד וסוטה פ"ט, כ"ב ע"ד: חיבור לעיר; "חיבור" במקום "עיבור" (חמרא — עמרא — אמרא, שבעירובין).

10. שבת פ"א, ב' ע"ד: דתנינן הבקעה בימות החמה רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה ובימות הגשמים רשו' הרבים לכאן ולכאן — בכ"ל: ובימות הגשמים רשו' היחיד וכו' (והוגה ע"א: הרבים); המגיה הגיה כך מפני -אם אומר את רשות היחיד לכאן ולכאן, שאחרי בירוש', וחשב שהדברים מוסבים על הסיפא. אבל אין הדבר כך, אלא פירשו: אם אומר את רה"י לכאן ולכאן, לגמרי, גם בימות החמה.

ואם-כן נוסח הירוש' שבת במשנתנו, כנוסח המשנה בטהרות פ"ו מ"ז, והבבלי (שבת ו' ע"ב וש"נ). וכבר העירו רטנר באהצ"ו כאן וליברמן, תלמודה של קסרין, 17 הערה 2, שגם מדברי ר' יוחנן בירוש' ב"ב פ"ט, י"ז ע"א: ניטמא בספק בקעה בין בימות החמה בין בימות הגשמים וכו', יוצא שנוסח בני א"י במשנה זו כנוסח הבבליים

(1) בנוסחאות בפסח' בטעות: לברייתא. שרי"ר גם בפסחים: לאברייתא.

(2) רש"י: להברות אבלים, ר' מנחם שם: והני בתי כנסיות דידן אע"ג דלית בהו טעמא דאבריות וראשי חדשים פירו' סעודות והבראות שהיו עושין למנין קדוש החדש ועיבור שנה; הוציא "עבור שנה" מפירוש רנ"ג ואו"ז ועוד, ופירש "אבריות" מלשון "הבראה", אבל א"כ "עבור-שנה" מניין לו? עכשיו נדפס פירוש כזה ל-"אברייתא" (! Mahilzeit) בשם גולדציהר, מונטשריפט, 1934, 37.

(3) עי' מונה"ז פ"ג, דפו' לבוב 168 ורא"ג 30, Lehrbuch, והארכתי בזה בספרי הנזכר.

(4) וכך הבין הדברים גם רבי' יצחק בר מלכי צדק בפניא פ"ה מ"ה: עומדין (כ"י קיפמן ופרמא כאן ובכ"מ) פי' אומדין כדננינן התם כיצד מעברין רב ושמואל חד תני מעברין וחד תני מאברין אלמא עיי"ן ע"ם אל"ף משתמשים במקום אחד.

וכנוסח שלנו במשניות, ואין להוציא מכאן כל חילוף-נוסח במשנה ולא כל חילוף בין ירוש' שבת לירוש' מסכת נזיקין.

11. עירובין פ"ז, כ"ג ע"ג: בית שמאי אומרים מבעוד יום ובית הלל אומרים משתחשך. כיני מתניתא בית הלל אומרים משתחשך, דלכן היא מתניתא מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל – בכ"ל: כיני מתניתא בית שמי וכו' (והוגה ע"א: הלל), והוא הנוסח העיקרי, ועל ידו תתישב כל הסוגיא דלהלן, שנדחקו בה כל המפרשים (עי' גם ניר ונועם ירוש'), אחרי כל הגהותיהם בברייתות ואחרי כל פירושיהם בהמשך הסוגיא. הירוש' סובר כי "משתחשך" חומרא היא, שמא יציא זה עם חשיכה ויאסור עליו, וע"כ הגיהו: בש"א משתחשך ובה"א מבעוד יום, ועל-כרחך כך היתה הגהתם, שאם כנוסח שלנו היו אומרים: כיני מתניתא בש"א מבעוד יום, ולא להקדים דברי בה"א¹). והירוש' אינו מפרש כפירוש המפרשים: אף משתחשך, שא"כ היה אומר בפירוש: בה"א אף משתחשך; אלא "משתחשך" דווקא ו-מבעוד יום דווקא.

ומעשה דרבן גמליאל במ"ב מסייע לירוש', שרשב"ג הוקן אמר לבניו: מהרו והוציאו וכו', וכדברי ר' יהודה: מהרו ועשו צרכיכם וכו', ולשניהם עד שלא תחשך, ובדברי ר' יהודה מפורש בברייתא שבבבלי (ס"ט ב'): עד שלא תחשך, והבבלי (ס"ט א') מפרש כך גם "עד שלא יוציא" של משנתנו: עד שלא יוציא היום, ומכיון שכך בוודאי שגם "מהרו והוציאו" וכו', שבדברי ת"ק – מהרו והוציאו והחזיקו (עי' בבלי ס"ח סע"ב וירוש' כ"ג ע"ב) מבעוד יום הוא²); אם כן יש ביטול רשות מבעוד יום לרשב"ג הוקן ור"ג דיבנה וזהו כב"ש, לפי נוסח משנתנו (אם לא נפרש "אף משתחשך").

ולפי דברינו אלה תתפרש הסוגיא הבאה בלי כל דוחק ובלי כל הגהה בברייתות

שבירוש':

תני שנים שהיו שותפין בחצר ומת אחד מהן ונפל הבית ירושה לאחד מן השוק עד שלא חשיכה הרי זה אוסר משחשיכה אינו אוסר (תוס' פ"ז י"ג וכנוסח צוק' וכ"י לונדון והבבלי ע' ע"ב), רבי אחא בשם רבי חנינא דבית שמאי היא דבית שמאי אומרים (אין) מבטלין רשות משתחשך ובית הלל אומרים [אין] מבטלין רשות משתחשך. כך יש להגיה בירוש', שנשתבש על-פי הבבלי (ע"א א' ע' להלן), זאת אומרת כהגהת הירוש': בש"א משתחשך, ו-משחשיכה אינו אוסר, שאחד מן השוק מבטל רשותו שסתמא אדם מבטל רשותו, כמו ששנינו בפ"ז מ"ז: ביטל (כנו' הירוש' וד"ר וכ"י ע' מ"ש) את רשותו, כלומר וודאי שביטל (וכ"כ בעל המאור, ע' שם), שמצוה על אדם לבטל רשות (תוס' פ"ז י"ב), וכך אנו מניחים בכל מקום שיש ביטול רשות, כגון במ"ב ומ"ג.

ומעכשיו יתפרשו דברי ר' יוסי בר' בון הסמוכים כפשוטם: אמר רבי יוסה בי רבי

(1) בק"ע: נראה שחיה במשנתם בהיפך בש"א משתחשך ובה"א מבעוד יום, לפיכך הגיה ואמר דכן היא מתני' בה"א משתחשך, ואמנם ישנם וישנם הרבה "כיני מתניתא" בירוש' שהם ממש כנוסח שלנו (והארכתי בזה במבוא לנוסח המשנה) אבל כאן אי אפשר לפרש כן.

(2) איני יודע מניין לרש"י (במשנה וברף ס"ח ב') "דחוקה דמבעוד יום לא מוכחא", ועי' ע"א א'.

בון מכיון שמת אין ביטול רשות גדול מזה, וְאֵאָפִּילוּ לְבִי'ה שאומרים אין מבטלין רשות משתחשך אינו אוסר, שכבר נתבטלה רשותו ע"י מיתתו.

וכך מתפרשת גם הסיפא של הברייתא שבירוש' שם: הרי שהיה לאחד מן השוק בית עמהן בחצר ומת ונפל הבית ירושה לאחד מהן עד שלא חשיכה הרי זה אוסר משחשיכה אינו אוסר (תוס' שם י"ד, אבל התוס' מוחלפת וכן הברייתא שבבבלי שם). עוד היא דבית שמאי. דבית שמאי אומרים (אין) מבטלין רשות משתחשך ובית הלל אומרים [אין] מבטלין רשות משתחשך (כהגהתי לעיל).

סיפא של הברייתא הזאת מוחלפת כאמור בבבלי, ע' ב', ולפי נוסח הבבלי במשנתנו ובברייתא זו, אמרו (שם ע"א א'): ר' יוחנן אמר <הני> מתניתא (ע"י ד"ס) מני ב"ש היא דאמרי אין ביטול רשות בשבת וכו'. אבל לפי נוסחתם נדחקו בברייתא השניה שהובאה בבבלי שם: ישראל וגר (וגוי, ע"י ד"ס ורש"י) שרויין במגורה אחת ומת גר מבעוד יום אע"פ שהחזיק ישראל אחר בנכסיו אוסר, משחשיכה אע"פ שלא החזיק ישראל אחר אינו אוסר, והקשו: אדרבה כי לא החזיק לא אוסר, אדרבה כי החזיק אוסר, והגיה רב פפא את הברייתא ופירשה בדוחק. אבל לפי הירוש' מתפרשת בפשטות גמורה, שאם החזיק ישראל אחר בנכסיו כל"שכן שאינו אוסר, שמבטלין רשות משתחשך לב"ש, כנוסח הירוש'. ונראה שדבריו של ר' יוחנן נמסרו בבבל בקיצור, והם פירשו אותם על-פי נוסח שלהם.

12. עירובין פ"ו, כ"ג ע"ג: אתא ר' נתן דרומה ושאלון ליה ושרא – בכ"ל: רבי פרס, ונמ' ונ"ב ע"א: נתן. אבל העיקר כמו בכ"ל, אלא שצ"ל: פס¹, וכן היה לפני סידור רש"י, 237 (שהוא פרפרזה של הבבלי עירובין ס"ה ב' והירוש'): ושאלו לר' אפס דרומה (ע"י מש"כ ביאהרבוך, פפד"מ ח"ב, 101–102), וכ"ה בשו"ת המיוחסות להרמב"ן סי' ר"ח; ר' פס דרומ', הוא ר' אפס שבבבלי שם. ר' פס דרומא, גם ירוש' תענית פ"ד, ס"ח ע"א; קה"ר פ"ב, כי העושק: ר' אפס דרומא.

13. פסחים סוף ס"ג, ל' ע"ב: רבי אבהו שלח וכו' המבלי אין קברים בקסרין שלחתיך. לטבריא – בכ"ל: בבבלי בקסרין, כתבו ומחקו הסופר עצמו ע"י הקוים שלמעלה. אבל כאן ישנו שריד לציטט המובא בראשונים מירוש' כאן (ע"י אהצ"ו כאן), שהיה גם לפני הסופר של כ"ל בספרו, והשגיר עיניו למטה (או למעלה) והתחיל לכתוב המבלי אין קברים בבבלי, מן הסיפור ההוא, ואח"כ הרגיש בו ומחק ב"בבלי", אבל את הסיפור עצמו השמיט. וזהו הציטט: אבהו דשמואל שלח (כנו' השעה"ל שמחות סי' י"א; אצל שאר הראשונים: שדר, שהוא לשון בבלי) לשמואל לנציבין שמע דהוה גמיל חסדין (כה' שמחות למהר"ם סי' מ"ו ומרדכי מ"ק סי' תתפ"ט) אמר המבלי אין קברים בבבלי (כנו' מהר"ם שם; בשה"ל שם וברא"ש מ"ק פ"ג סי' ס"א: כאן) שלחתיך (כנו' המרדכי) לנציבין, הדא אמרה אין מבטלין תינוקות.

(1) והגיה כן "מדעתו" בתולדות תו"א, 957.

שאלה אחרת היא, אם הסיפור הזה הוא מעיקר הירוש', שאר הראשונים לא הזכירו "ירושלמי" זה. כמו שהדגיש גם רטנר, ור' צדקיהו בעל שבה"ל, בן דורו ובן עירו של הסופר, מעיר בפירושו: ואני מצאתי בפסחים ירושלמי פרק ואלו עוברין בפסח ר' אבהו שלח לר' חנינא בריה וכו' (כנו' ירושלמי שלנו), ז"א שבספרו לא היה כתוב סיפור זה, שהעתיק מאחד הראשונים (ועי' מש"כ על ההוספות שבירוש', בתרביץ שי"א ס"ב, 37-38).

אבוה דשמואל¹, אינו לשון ירוש', אלא אבה (אבא) אבוי דשמואל², כמו בירוש' ב"מ רפ"ד ט' ע"ג, וכ"ה גם בירוש' ברכות פ"ב, ה' ע"ג בכ"ל: על אבא¹ אבוי דשמואל (ונמ' אבא ע"א), והרגיל: אבא בר אבא (בא – בא, ווא) אבוי דשמואל; אלא שאפשר שהראשונים, שלשון הבבלי היה רגיל בפיהם יותר, הכניסו בו לשון בבלי, כשם שמקצתם העתיקו "שדר" במקום "שלח".

"בבל" במקום "נהרדעא" גם בבבלי, ב"ק פ"ג א', ב"ב קמ"ה א', ועי' מש"כ מ. יודילוביץ, נהרדעא, עמ' 28 הערה 2.

14. ברכות פ"א, ג' ע"א: אמר מר עוקבא הוותיקן היו משכימין וקורין אותה כדי שיסמכו לה תפילתן עם הנץ החמה – בכ"ל: אם' מר עוקבן (והוגה עוקבא, ע"א), ובשרידי יר': א"ר מר עוקבן, בשם הזה מרובים הביבוליים והשיבושים וכדאי עליכן לברר הדברים.

ר' מר עוקבן זה שמו וכינויו של אמורא בבלי-אי זה, וכיו"ב במגילה פ"ה, ע"ה ע"ג: ר' מר עוקבן בשם רבנן דתמן, ובעירובין פ"א, י"ט ע"ב: רב עוקבה בשם רבנן דתמן, אבל בשרי"ר: ר' (א)מר [עו]קבן, ובקידושין פ"ג, ס"ד ע"ד: לא כן אמ' רבי יעקב בר אחא תניי תמן הפוסל וכו' אמר מר עוקבן הכא את אמרת (הכן אתמרת, שרי"ר 234) וכו', אבל בשרי"ר שם: אמ' ר' מר עוקבן, וכן בסוטה פ"ד י"ט ע"ד: רבי מר עוקבא הורי בארכלי, ובכ"ר: עוקבן.

רבי מר עוקבן הוא איפוא השם הנכון של אמורא זה, ולא ט"ס כדעת רו"פ, מבוא ק"כ ע"ב, אלא תואר מיוחד שניתן לחכם בבלי שעלה לא"י (ובזה כדעת הופמן, מר שמואל, 76), ומפני שלא הבינו הסופרים את טיבו של התואר הכפול הזה, השמיטו לפעמים את "רבי", ועשו מ-עוקבן – "עוקבא", ולפעמים השמיטו "מר", ועשוהו ל-רבי עוקבא.

בברכות פ"ב, ד' ע"ג: מר עוקב' אמר בכ"ר: מר עוקבן. בעירובין פ"ה, כ"ב ע"ד: רבי זעירא בשם מר עוקבן, ובהקבלה שבסוטה פ"ה, כ' סע"ב: בשם רבי עוקבא, ובהקבלה שבמכות ספ"ב, ל"ב א': בשם מר עוקבא. במוק פ"ג פ"ב ע"ב: רבי זעורה מר עוקבן בשם שמואל, וכן בהקבלה שבברכות רפ"ג, ה' ע"ד בשרי"ר: ר' זעירה מר עוקבן בש' שמואל ר' זעירא וכו', ובכ"ר: ר' זעורה עוקבן בשם וכו'.

(1) "אבא" גם בילקוט סוף קהלת. (2) ר"ז בשם מר עוקבא ("זמנין"), שבת ק"ח ב'.

בעירובין פ"ו. כ"ד ע"א: ר' יעקב בר אחא ור' זעירא תריהון חד בשם מר עוקבן
 וחד בשם רב נחמן בר יהודה (קרי: יעקב), ושם פ"ו. כ"ד ע"ב: ר' יונה ר' יוסה
 תריהון חד בשם מר עוקבן וחד בשם רב נחמן בר יעקב.

בקידושין פ"ג. ס"ד סעיב (סוף הלכה י'): מר עוקבא בשם שמואל, א' אבל
 בשרירי 230: ר' נחמיה בר מר עוקבן בש' שמואל, והוא הנזכר בירוש' יבמות רפ"ד.
 י"ד ע"ב: רבי נחמיה בר מר עוקבן בשם רבי (כ"ה בשם) בס' התרומה ס' קל"א
 ובתוס' יבמות ק"ג א) יוסי (בס' התרומה: יוסף) ובירוש' פ"א, ט"ז ע"ג: רבי
 נחמיה בר עוקבן ומטי בה בשם ר' יוחנן, ובכ"ר: בר מר עוקבן, וקרב שהוא בנו
 של ר' מר עוקבן.

רבי עוקבא (עוקבא). נזכר עוד בירוש' יומא פ"א, ל"ט ע"א. (חגיגה פ"ב, ע"ח
 ע"ב): רבי עוקבא בשם רבי יהושע בן לוי, ובעירובין פ"א, י"ח סע"ד: רבנין
 דקסרין בשם רבי עוקבא, סנהד' פ"י, כ"ט ע"ד: אמר ר' עוקבא, בב"ק פ"ו ר' ע"ב:
 אמר מר עוקבא²). אבל בשרירי 249: א' ר' עוקבא (ליברמן, תלמודה של קסרין, 204,
 בהערה). והוא חולק על ר' זעירא; ב"ב סוף פ"א, י"ג ע"א: אמר רבי עוקבא, שם פ"י,
 י"ז סע"ג: אמר רבי עוקבא תנה בכתובות דבי לוי.

בבבלי ברכות נ"ה ב' (כ"י מ' וע"י ויוחסין): א"ר ביתא וכו' א"ר עוקבא א"ר
 פנדא (פנדא, פרנא) א"ר נחום א"ר בירים וכו'³).

ר' מר עוקבא אינו "מר עוקבא" הבבלי, בן דורו של שמואל, כי בירוש' סוטה
 פ"ד, י"ט ע"ד שהזכרתי נאמר: הורי בארבלי עשרים וארבעה חדש, ובאותו ענין (שם
 סע"ג) אמרו: ר' יעקב בר אחא אמר עקביה שאל את רבי שמעון בן לקיש והורי ליה
 עשרים וארבעה חדשים. ר' ירמיה עקביה שאל לרבי חנינא, והורי ליה עשרים
 וארבעה⁴ חדשים. מה תרין עובדין הוון, חד בשם רבי חנינא וחד בשם רבי שמעון בן
 לקיש. וזה מקביל לבבלי כתובות ס' ע"ב: ואמר מר עוקבא לי התיר ר' חנינא לשאת
 לאחר חמשה עשר חדש; א"כ "מר עוקבא" — "עקביה" (עי' מש"כ במונטסשריפט,
 1919, 259 הערה 6, ושם 267 הערה 2) אינו "ר' מר עוקבא" שלאחריו, וגם בירוש'
 מגילה פ"א, ע"א ע"א: מר עוקבא אשכח תרין איגרון בחדאושפר באפי' וכו' מאן דאמר

(1) עי' בבלי קידושין י"ב ב' בשם רב.

(2) עי' בבלי ב"ק פ"ה א' בשם אבהו דשמואל.

(3) אבל בברכות י' ע"א: רב שימי בר עוקבא (ואמרי לה מר עוקבא) היה שכח קמיה דרבי שמעון בן
 פזי והוה מסדר אגדתא קמיה דריב"ל וכו', ליתא "ואמרי לה מר עוקבא" בכ"י מ' וב"ב וע"י ומנחה"מ (עי' ד"ס),
 ואין "ואמרי לה" זה, אלא חילוף נוסח של סופר אחד, במקום "עוקבא" — "מר עוקבא", ובכל אופן הנכון בכ"י
 מ' וב"ב: דהוה מסדר אגדתא, וזה נמשך על ר"ש בן פזי, שהיה באמת תלמיד ריב"ל, ואין בראייתו זו של
 הופמן שם כל ראייה.

(4) הנכון בירוש' כמו שהגיה בציון ירושלים: חמשה עשר חדש, כמו שנמסר בבבלי, ובאשגרת דברי
 ר' יעקב בר אחא שלפניו נשתבש כאן: שמונה עשר, והוה ששאל הירוש': מה תרין עובדין הוון? שבאחד
 שאל את ר' חנינא ובשני את רשב"ל (בכ"ר: תרין עובדין הוויין, ואולי אין זה ט"ס), והתשובה שלא
 היתה אלא "עובדא" אחת, אלא שר' יעקב בר אחא מוסר זה בשם רשב"ל ור' ירמיה בשם ר' חנינא (בשניונים
 בפסק ההלכה).

תלתין יומין אדר ראשון תוספת וכו' לעולם אדר סמוך לניסן חסר. הובא בתוס' ר"ה י"ט ב' ד"ה אדר: עוקבא אשכח בלי ימר, ובבבלי שם: שלחו ליה למר עוקבא אדר סמוך לניסן לעולם חסר, ואין ספק שזהו אותו עוקבא ואותו המעשה, וא"כ נזכר שוב בלי כל תואר. וכן גם בברכות ריש פ"ג בכ"י ר': עוקבן (לעיל 267 [11] בסופו).

ואם-כן, וודאי שכך הוא הדבר גם בנוגע לירוש' מגילה פ"ג, ע"ד ע"א: מר עוקבא מישלח כתב לריש גלותא דהוה דמיך וקאים בזימרין ישראל אל תשמח וכו', גם כאן בוודאי ימר' הוספת-סופרים היא, כי הוא הוא הדבר שנזכר בבבלי גטין ז' ע"א: שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנא לן דאסיר שרסס וכתב להו אל תשמח ישראל וכו', ולמרות השינויים הקטנים, שהעירו עליהם הראשונים¹, אין ספק שהוא הוא אותו המעשה ואותו המכתב, וכך הבינו גם השואל רב נחשון בר ברכיה וגם רה"ג בשע"ת סי' ל"ט, ולא כדעת הופמן (שם) וההולך אחריו, הלוי בדוה"ר ח"ב, 246 ואילך. ונמצאנו למדים איפוא, שמר עוקבא לא היה ריש גלותא, אלא אב"ד, כדעת גרסין, ובוודאי אב"בית-דינו של ראש הגולה, מעין "דיינא דבבא דמרוותא", שבזמן הגאונים, ומכאן החשיבות המיוחדת של "מר עוקבא ובית דינו", כרב נחמן אחריו (ב"ב ס"ה א').

ר' מר עוקבן היה בוודאי ממשפחת ראש הגולה שבבבל, שגם שמו וגם שם בנו, נחמיה, נמצא במשפחה זו (עוקבן בר נחמיה רי"ג); ואני משער, שהוא "עוקבן הבבלי", בן דורו הצעיר של מר עוקבא, שגר בטבריה, בבלי סנהד' ל"א ב': שלחו ליה למר עוקבא וכו' עוקבן הבבלי קבל קדמנא ירמיה אחי וכו', השיאוהו ויראה פנינו בטבריה (ירמיה אחיו נשאר בבבל). מן התיאור "עוקבן הבבלי" נראה בכלל אופן, שהיה אדם ידוע ומפורסם; הוא יכול איפוא למסור דברים בשם "רבנן דתמן"².

15. ברכות פ"ד, ח' ע"ג: דמר ר' יוחנן אני ראיתי את ר' ינאי עומד ומתפלל בשוק של ציפורין וכו' את שמע של ציפורין כציפורין – בכ"ל: בשוקי, ונוסף ו תלויה בין השיטין, כלומר: בשוקי, וכו' בכ"ר. ולמטה בכ"ר: את שמע > מינה שוקי < של ציפורין. לונץ הניח: בשוק, ולמטה השלים עפ"י רש"ס: מינה שוק, ופירשהו מלשון שוק.

אבל הנכון: בשוקי, כלומר ב-שקיא, בית שקיא (עי' מה שהעירותי בס' השטרות לרה"ג עמ' 26 הערה 20). של ציפורי, וכו' בירוש' כלאים פ"א, כ"ז א' (תוס' שם פ"א ד'): בשוקי של ציפורין היו מרכיבין וכו' (בתוס': בשקי). ובירוש'

(1) בתשובת רה"ג שב"ק ח"ה, 33: סרים וכתב להו [ישראל?] אל תשמח אל גיל כעמלים, וכן בתשובה אחרת של רה"ג, שם 59: סרס וכתב להו אל תשמח יש' אל גיל וג', וא"כ מתאים גם בזה הבבלי אל הירוש' (אלא שלא נתפרש בו איך היה הסירוס), אבל בתשרי רה"ג שבשע"ת: שרסס, וגם השואל גם המשיב מעירים על השינוי הזה שבין הבבלי לירוש'.

(2) "מר (אר"ב) עוקבא" הג' שיצר בעל תת"א 978 אינו בעולם, בכתובות ע"ב ב' בכ"י מ': בתריה דמר עוקבא, והוא הראשון; בסנהד' ע' ע"א: מר עוקבא א"ר זכאי, וכתובות פ"ז א': שלח ר' זכאי למר עוקבא, בשניהם הכוונה למר עוקבא א', שכן בשבת ק"ח ב' תוס' בכ"י (ע' ד"ס): שלח ליה ר' זכאי למר עוקבא לישדר לן מר מהני קילורין דמר שמואל, וא"כ הוא מר עוקבא א', ור' זכאי הוא ה"תנא" ר' זכאי, שעלה מבבל לא"י בימי ר' יוחנן.

כתובות פי"ג, ל"ה ע"ד: מעשה בי רבי ישמעאל [בר' יוס'] שפסק מזונות לאשה בשוקי בצפורי. מה בשוקי <משוקי>, כ"ה בכ"ל; כלומר הירוש' שואל: האם פסק לה בשעה שעמד בשוקי, והשיב: משוקי, כלומר לאשה מן השוקי של ציפורין¹.

16. פ"ה פ"ה. כ"א ע"א: שוב מעשה באנשי הגליל שהיו מעלין לזקן אחד ליטרא בשר צפרים בכל יום – בכ"ל: ליטרא צפרים, ותלוי ע"י הסופר עצמו: בשר, בכ"ר: ליטרה [...] פי (קרי: בי) ציפורין; "בשר" לא העתיק איפוא גם סופר זה, אלא שהשאיר ריווח פנוי.

בתוס' פ"ה פ"ד י': ליטרא אחת בשר בציפורי (בדפו': צפורי), ובספרי ראה קט"ז כ"ר ר': ליטרא בשר ציפרי (= ציפורי), והפירוש הפשוט הוא, בהתאם לנו' התוס', הספרי והירוש': בליטרא של ציפורי, כלומר ליטרא ציפורית, כמו ששנינו בספרי האזינו פ"י שמ"ז: משקל י"ד ליטרים בציפורי, ל' ליטרים של ציפורי (כתובות ק"א ב'), ועי' סוטה י' ע"ב: אבן שאנשי טבריא ואנשי ציפורי שוקלין בה. צפרים = צפורים (ש. קליין, מאמרים שונים, 48); ציפרי = ציפורין, ציפורין; ציפורין רגיל הרבה בב"ר (עי' אלבק, מפתחות), ובירוש' תענית פ"ד, ס"ח ע"ד, דורש ר' ברכיה את רשימת משמרות הכהונה "ידעיה עמוק ציפורים" (שרי"ר 184: ציפורין): ידע וכו' והגלם כצפורין (כנו' שרי"ר שם, וכ"ה בקינת הקליר: וגלו כצפרים כהני צפורים); דרש איפוא "ציפורין" – "צפרין" (ועי' גם מגילה ו' ע"א).

"בציפורי" שבתוס' ובספרי האזינו, פירושו כמו "באיטלקי" שבמשנה, שביעית פ"א מ"ב וג', כלים פ"ז מ"א, סנהד' פ"ח מ"ב (כנו' ירוש' והו' לו ועוד), במדה איטלקית, ואף כאן: במדה ציפורית.

בבבלי כתובות ס"ז ב', בלשון הברייטא: לעני אחד בן טובים מצפורי, ושאלו: מאי רבותיה, ותירצו מה שתירצו. אבל בירוש' פ"ה שם שאלו: ואיפשר כן (כלומר שזו מדה גדולה ביותר). והשיבו: אלא דלא הוה אכיל עם חורנין (ולקדירה לעצמה אין זה שיעור גדול יותר מדי).

ואמנם בסנהד' פ"ח מ"ב שנינו: מאימתי נעשה בן סורר משיאכל טרטימר (חצי ליטרא, ירוש' שם, כ"ו ע"א) בשר; הרי שליטרא בשר שיעור גדול הוא, ולא כש"כ ליטרא ציפורית שהיא גדולה יותר.

17. פסחים פ"י, ל"ז רע"ד: ולמה נקרא שמה (כלומר של חרוסת) רובה שהיא רבה עמו – בכ"ל: דוכה דו רכה עימו (והוגה ע"א כלפנינו)². והעיקר כנוסח כ"ל, וצ"ל: דו דכה עימו. כלומר למה נקרא שמה של חרוסת דוכה, מפני שהוא דָּכָה (דך ומערב אותה) עם המרור.

(1) אח"כ צ"ל: רבי הילא אמר רבי [יוחנן] בעי מסבר סבר רבי דלית מתניתא באשת איש (ע"פ הבבלי ק"ו א') וכו'. אמר ר' אבין תני דבית ר' כן מי שיצא למדינת הים ואשתו חובעת מזונות [ראמר להם צאו לה מעשי ידיה למזונותיה הרשות בידו, אם פסקו לה ב"ד מה שפסקו פסקו] (ע"פ הר"ן בשם הירוש' ותוס' פי"ג א', ועי' בבלי שם).

(2) נוסח כ"ל זה הובא גם אצל רטנר.

ונפלא הדבר ששם זה לחרוסת נשתמר אצל חיתודים התימנים: דְּנָכָה, בסדר תפלות תימני (הירשפלד, כריסטומתיה, 7): ומרור דְּנָכָה (ועי' גויטין, לשוננו כרך ג', 360), וכך שמה בתימנית עד היום: דְּנָכָה. ז"א מסורת של א"י שנשתמרה רק בתימן! 18. דמאי פ"ד, כ"ד ע"א: טען מחזקה עלוי אמר ליה מא אנא (צ"ל: את, כ"ר) חשד לי – בכ"ל: מחזקה (ו קטנה תלויה ע"א על אות ז'), כלומר: מחזקה, וכ"ה "מחזקה" בכ"ר (גינצבורג ולונץ לא העירו עליו).

מְחֻקָּה, ה-מחוק, הכלי שמוחקים בו את מדת התבואה הגדושה, כלים פ"ז מט"ז וירוש' יומא פ"א, ל"ח ג', ועוד. כלומר הרים עליו בר חלוקה זה (שמכר לו את התבואה במדה) את המחוק להכותו ואמר לו: מה אתה חושד בי?!

19. דמאי שם: ובירושלם הוה מפך פילכיה דשמלא לימינא – בכ"ל: פיבליה (ונגרד והוגה ע"א ונעשה מן "בל" – "לכ"), בכ"ר: פילביה. והנכון כבכ"ל. וכן הביא בעל מ"כ, איכ"ר פ"ד ב', מירושלמי דמאי כ"י ישן: פיבליה דשמאלא, יומלת פיבליה כך מצאתי בכתיבתו ונקודתו בירושלמי כתיבת יד על קלף ישן מאד ואולי הוא יד אונקלי הכתוב פה¹).

באיכ"ר שם (בהו' בובר דף ע"א א'): שלא היה אחד מהן הולך לסעודה אלא אם כן הופך יד אונקלי שלו, בהו' בובר: הופך אונקלי שלו השמאלית שאם יבוא אחר לזמנו היה יודע שהוא מזומן לסעודה ולא יטעינו טענת חנם. כלומר המזומן לסעודה היה הופך בית אונקלי, ἀγκύλη (זרוע), השמאלי, זאת אומרת שהיה "הופך" את השרוול השמאלי, כדי שיכירו הכל שהוא מזומן לסעודה. במשנה, מגילה פ"ד מ"ה: ציפה זהב ונתנה על בית אונקלי שלו (ר"מ: על זרועו), הו' לו: על בית ניקלי, כ"י קויפמן: על בית יד שְׁלִינְקִלוּ. וכן כ"י פרמא: שלנקלו וכן נ"א בכ"י המבורג: של ניקלו; בבלי דפו' פיזרו: על יד אונקלי שלו; "יד" ליתא גם ברש"י ור"מ וכ"י מ' וב', ואינו אלא נ"א במקום "בית", ז"א שנותן את התפלה המצופה זהב על בית זרועו (ἀγκύλη קרויס, ארכיאולוגיה I, 587), אבל בתוס' נדה פ"ז א': נמצא על בית יד אונקלי שלה, מקביל אל "בית יד של חלוק" שבמשנה פיח מ"א, וכאן "אונקלי" בוודאי ἀνάκωλος, "חלוק", הוא.

בד"א רבא פ"ח: ובירושלים היו הולכין אפסחיא למפלא שלהן, ס"א (בגליון); היו הופכין אכסניא לטפלא שלהן; "אכסניא" גם בכ"א אצל עפשטיין (מקדמוניות, 114) ובית יוסף בטוא"ח סי' ק"ע; בכ"י ב' אצל עפשטיין: הופכין אספסיא לנפלא² שלהן, בכ"י מ': הופכין אפסניא (אבל אות פ' מוגהת) לטבלא שלהן, במח"ז 731: הופכין אספניא שלהם. והרבה השערות והגהות נאמרו בפירוש השיבוש הזה (עי' קרויס שם).

אבל לפי דעתי אין כאן אלא טעות-סופרים קלה, וצ"ל: היו הופכין אכסניא

(1) בירוש' ע"ז פ"א, ל"ט ג' גם בכ"ל: עיבליה, וגם כאן צ"ל: פיבליה.

(2) לא "נפכא", כמו שהביא לוי אצל קרויס בשמו.

לנקלא¹ שלהן, כלומר האכסניים (אכסניא, שם מפשט במקום רבים, כמו בדמאי פ"ג מ"א, ועוד), האורחים המוזמנים. היו הופכים את ה-נקלא שלהן, את האונקלי. "ניקלי" (נוקל-נקל-) גם במשנת מגילה בכ"י (ע"י לעיל), וכן "ניקלי" (ἀνάκωλος) בירוש' שבת פט"ז, ט"ז ע"ד; "נקלה" בירוש' יומא פ"ו, מ"ג ע"ד. מן "לנקלא" נשתבש "לנפלא", "לטפלא" (= לנופלא) "לטבלא", "למפלא". ומן "אכסניא" נשתבש "אפסניא", "אספניא", "אספטיא".

כלומר הופכין בית יד חלוקם.

ד"א רבא מתאים איפוא לגמרי לאיכ"ר, ובא זה ולימד על זה. אבל מה היא "פיבליה" זו, שהיא מקבילה אל "יד אונקלי", או "אונקלי", ושישנה בשמאל ובימין? fibula (קריוס, לעהנווארטער, 110) אינה בשום אופן. 20. תרומות פ"ח, מ"ה ע"ד: ר' חיה רבה ור"ש בר' הוון יתבין בחד בית אזלו מרמרין וכו' אמרין ברוך הוא שבחר בהן בחכמים שאמרו גיתנה רשו' לארץ לבקע מפניו וכו' – בכ"ל: אי לו מר מרין, והוגה ע"א י של "אי" והוארך – ונעשה ו, וחוברו או לו, מר מרין, ע"י חצאי עיגולים למעלה ולמטה, ז"א: אולו מרמרין, כ"י ר': אילו מרמר, ילקוט המכירי תהל' קט"ז ט"ז: הולו מדמין ("מרמרין"). והעיקר: אולומרמרין, ὁλομέμερον, "כולו שיש", כלומר היו יושבין בבית אחד שכולו אבני-שיש. "אולומרמרין", כמו "אולוכורסין" (אילוכורסין), "כולו זהב", "אולוסיריקא", "כולו משי", וכדומה.

ו-אול – נמצא במובן זה עוד במקום אחר, אלא שנשתבש גם שם:

21. ב"ב סוף פ"ב, י"ז ע"ג: ר' יונתן הוה דאין טבאות (-היה דן יפה) והוה תמן חד רומי והוה מגיריה (-שכינו') בחקלא ובביתא וכו' אמר ההוא רומייה בגיני לא נפק דינא (-בשבילי לא יצא הדין, "פסק הדין"), למחר אני מבטל אילו מדידי וחמי היאך דינא נפק.

יפה מראה והפירוש הקצר פירושו: כל עסקי. הפירוש בעיקרו נכון, אבל המלה משובשת, וצ"ל: אולימרידי, ὁλημεριδιον, "יום (קטן) שלם", כל עבודת יומי. בפפירוסים יוניים מן המאה השניה והשלישית אחרי סה"ג נמצא – ἀνδρες ὁλημεροι, "אנשים העובדים יום שלם"; ποταμίται ὁλοήμεροι, "פועלים העובדים בנהר יום שלם" (ע"י פרייזקי בערך ὁλημερος ובערך ὁλοήμερος).

כלומר: למחר אני מבטל כל עבודת יומי ורואה איך הדין יוצא (איך ידון את זה שאילנו נוטה לתוך שדה חבירו²), בשעה שאילנו שלו, של ר' יונתן, נוטה לתוך רשותי). המעשה מסופר בר' יונתן (בן אלעזר), אבל בלי זכרון "רומי", גם בקטע תנחומא, גנזי שכטר ס"א, 130.

(המשך יבוא)

(1) לניקלא, "לני" נשמר בנוסח "לגישואין", שאצל אפשטיין שם וכב"י.

(2) לעיל בירוש' שם, צ"ל: אתא קומילה חד דין (ולא "דיין") אכן, "בא לפניו דין אחד בזה" (י"מ)